

Mürsəl İrəvanlı, Yazıçı-publisist, M. Qorki adına Beynəlxalq mükafat laureatı Gəncə şəhəri

VI yazı

...Atatürk Ərzuruma gəldikdən beş gün sonra 8-9 iyul 1919-cu ildə "Ana vətən yolunda bir fərdi mübariz kimi çalışmaq üçün" çox sevdiyi hərbi sənətindən və vəzifəsindən istefa verdi. Artıq bir millətin fərdi kimi xalqdan qüvvət və ilham alaraq tarixi vəzifəsini icra edirdi. Hərbi vəzifəsi ilə vidalaşdıqdan sonra ərzurumluların arzusu ilə Şərq vilayətləri müdafiə hüququ milli cəmiyyətlərinin Ərzurum şöbəsinin fəaliyyət heyətinə sədr seçildi.

Cəmiyyət o günlərdə bir az əvvəl qərara alındığı kimi Şərq vilayətlərini təmsil edən bir qurultay üçün hazırlıq işləri görürdü. Mustafa Kamalın fəaliyyət heyətinin sədri kimi bu toplantıda iştirakı mümkündür; lakin o, bu qurultayda məhz Ərzurum nümayəndəsi qismində iştirak etmək arzusunda idi. Ancaq bu zaman Ərzurum nümayəndələri artıq seçilmişdi. Buna baxmayaraq həmin məsələnin də həlli yolu tapıldı. Ərzurumun iki layiqli övladı – Kazım Yurdalan və Cavad Dursunoğlu Ərzurum nümayəndəliklərindən könüllü imtina etdilər və yerlərini Mustafa Kamal və Rauf bəyə verdilər. Beləliklə də, Mustafa Kamal paşanın qurultayda iştirakı qanuni xarakter aldı. Ərzurum qurultayı 23 iyul 1919-cu ildə birmərtəbəli ibtidai məktəb binasında 62 nümayəndənin iştirakı ilə toplandı. Qurultay bir məsis məclisi olaraq 14 gün fəaliyyət göstərdi və 7 avqust 1919-cu ildə qərar qəbul etməklə işini yekunlaşdırdı.

...Ərzurum konqresinin (qurultayın) toplanışı və işinə başlaması ilə İstanbulda Saray və hökumət tərəfindən Anadoluda yüksələn bu azadlıq səsinə boğmaq üçün ciddi bir fəaliyyət başladı.

Mustafa Kamal dövlətə qarşı çıxış edən bir qiyamçı, Ərzurum qurultayı isə qeyri-qanuni hesab edildi. Mustafa Kamal paşanı həbs etmək üçün hər cür tədbirə əl atıldı. İstanbul hökuməti Ərzurum qurultayının dağılmasını, yığınaqda iştirak edənlərin tutularaq İstanbulda hərbi məhkəməyə verilməsini əmr etsə də, milli fərdləri bürümüş o zamankı abu-hava içində heç bir rəsmi orqan bu əmri yerinə yetirməyə təşəbbüs göstərmedi.

Əslində bu qədar ağır şərtlər və təzyiqlər altında böyük bir vətən eşqi ilə heç bir təhlükədən çəkinmədən keçirilən Ərzurum qurultayı türk tarixində önəmli bir dönüş nöqtəsi oldu. Türk Azadlıq Mübarizəsinin təməli bu qurultayda qoyulmuş, qəbul edilən tarixi qərarlar milli mübarizənin əsas şərtlərini irəli sürmüşdür... (Bax: Cevat Dursunoğlu. Milli Mücadilədə Erzurum. 1946, səh. 87-90).

Ərzurum qurultayı öz işini yekunlaşdırarkən səkkiz maddədən ibarət bir qərar qəbul etmişdir ki, o da aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Şərq qəzalını ilə Trabzon və Canik sancağı heç bir səbəb və bəhanə ilə Osmanlı cəmiyyətindən ayrılması mümkün olmayan bir bütövdür.

Bu o deməkdir ki, nə şərq qəzaları "Ermənistan" sevdası ilə, nə də Qara dəniz sancaqları Pont xülyası ilə ana vətəndən heç vaxt ayrılmayacaqdır. Əslində bu qədar vətəni və milləti bölmək istəyənlərə ilk

əsaslı xəbərdarlıq idi.

2. Hər cür əcnəbi işğal və müdaxiləsinə qarşı millət bir vəhdət halında özünü özünü müdafiə edəcək və müqavimət göstərəcəkdir.

Bu maddə ilə bildirilirdi ki, millət hər cür işğal və müdaxiləni qəti olaraq rədd edir, bir vəhdət halında müdafiə olunacağı göstərilirdi.

Vətən torpaqlarına yönəldilmiş heç bir işğal və müdaxilə cavabsız qalmayacaqdır. Millət işğal və istilani birlik halında darımağın etməyə qərar vermişdir.

3. Vətənin və istiqlalın mühafizə və təminatına İstanbul hökuməti

lərə yol verilməyəcəkdir. Milli azadlıqlara, xüsusən də ermənilərə sosial müvazinətimizi pozan heç bir iqtisadi, hüquqi və mədəni üstünlük və ayrı-qanundan kənar imtiyazlar verilməyəcəkdir.

6. Mandat və himayə qəbul olunma bilməz.

Ona görə ki, türk milləti hər şeyi nəzərə alaraq istiqlalı üçün silaha sarınmışdır. Heç kəsədən lütfkarlıq və yardım gözləməzdi, əcnəbi dövlətlərdən mərhəmət gözləməzdi və istəməzdi. Nəyin bahasına olursa olsun, istiqlalı təmin ediləcəkdir. Şüar isə "Ya istiqlal, ya ölüm" – idi.

7. Milli məclisin dərhal toplanmasına, hökumət işlərinin onun nəzarəti altında həyata keçirilməsinə çalışılacaqdır.

Məlum məsələdir ki, qarətçi Antanta dövlətlərinin güclü təsiri və

tövlüyü ilə əlaqədar qəbul etdiyi həmin qərarları ilə regional bir qurultay və yaxud da adicə bir toplantı olmayıb özündən sonra gələn bütün hadisələrə də öz təsirini göstərmişdi.

Ərzurum qurultayı 7 avqust 1919-cu ildə, onun adından bütün səlahiyyətlərə sahib olan doqquz nəfərlik Təmsilçilər Heyəti seçərək öz işini qurtardı. İndi qarşıda Təmsilçilər Heyətini və onun sədrini böyük işlər gözləyirdi. Ərzurum qurultayında parlayan ulduzu söndürməmək, Sivasda onu məşələ çevirərək milli azadlığı daha mətin addımlarla irəliyə doğru aparmaq lazım idi. Məhz buna görədir ki, Mustafa Kamal paşa Şərq əyalətlərinin müqəddəratını həll etmək üçün toplanan Ərzurum yığınağının məqsədini daha da genişləndirərək bu amalin həyata keçməsinə çalışdı, Ərzurum

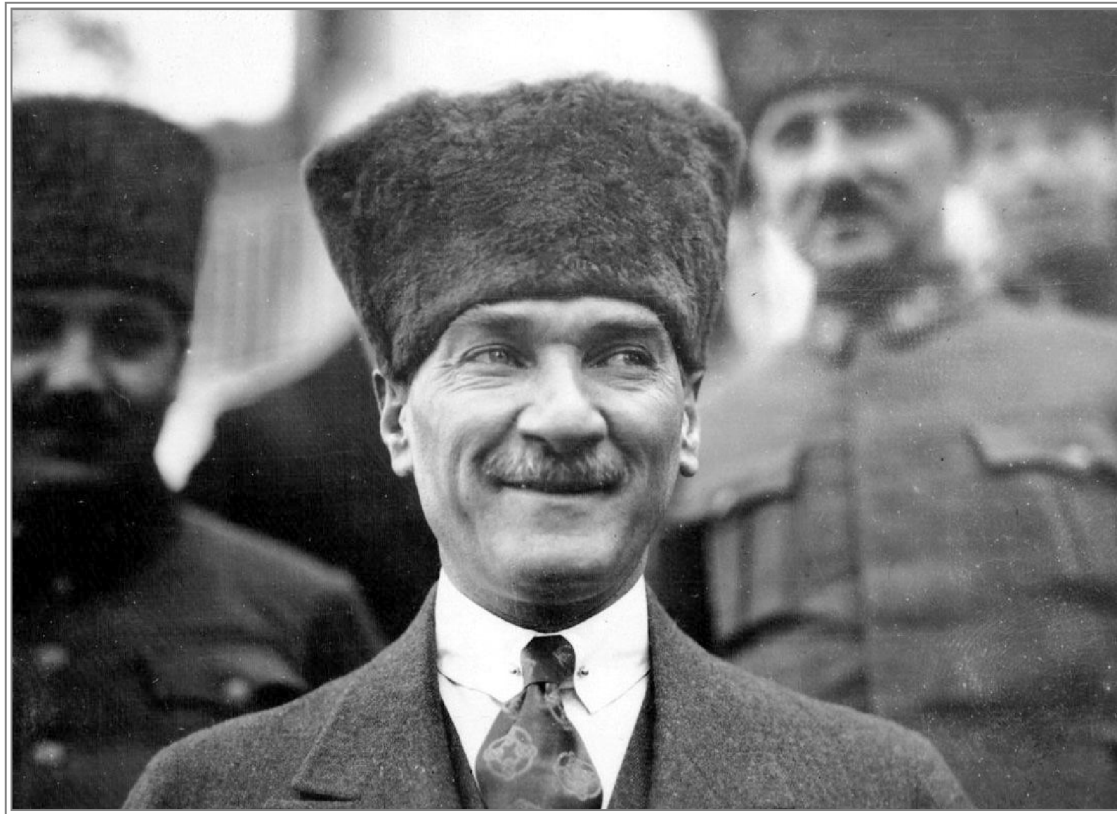
bitlərin olmasına baxmayaraq) hələlik işğal edilməmişdi.

Buna baxmayaraq Sivas qurultayının başlanmasına mane olmaq üçün burada olan fransız jandarm müfəttişi Jak Bruno da təsir göstərmək istəyirdi. O, şəhərni valisi Rəşad paşa ilə əlaqə yaradarkən sayıqlamışdı ki, əgər belə bir məclis baş tutarsa, onda Fransa qoşunu Sivası işğal edəcək və iştirakçılara divan tutulacaqdır.

İngilis nümayəndələri də Samsundan gələrək Sivası işğal edəcəklərini paşanın nəzərinə çatdırırdılar. Lakin millətin əzmi qarşısında bu hədə-qorxular nəticəsiz qaldı.

İstanbul hökuməti də Ərzurum qurultayında olduğu kimi, Sivas toplantısı zamanı da bütün gücü ilə Mustafa Kamalı həbs etməyə çalışdı. Anadolunun demək olar ki, büt

Taleyin töhfəsi

qadir olmadığı təqdirdə məqsədə nail olmaq üçün Anadoluda müvəqqəti bir hökumət yaradılacaqdır.

İstanbul hökumətinin vəziyyəti və tutduğu mövqə məlum idi:

Gücsüz və bacarıqsızdı. Mudros müqaviləsinə uyğun olaraq vətəni qeydsiz, şərtsiz Antanta dövlətlərinə təslim etmişdi. Ölkəni uçurumun kənarından ancaq və ancaq milli iradəyə əsaslanan bir hökumət qurtara bilərdi, bu mütəqə həyata keçiriləcəkdir. Ərzurum qurultayının əsas məqsədi də məhz bu məqsədə yönəlmiş ilk və qəti addım idi.

4. Milli ordusu fəaliyyətə gətirmək və millətin iradəsinə tabe etmək əsas şərtidir.

Milli qüvvədə millətin bağrından çıxan milli ordudur. Bu ordu millətin müqəddəs məqsədi uğrunda, xalqın arzu və meylləri istiqamətində mütəqə qələbəyə nail olacaqdır. Milli iradənin hakimliyini təmin etmək eyni zamanda demokratik bir əsasdır. Bu əsasda respublika rejiminin ilk qiğılıclarını görməmək mümkün deyildir.

5. Xristian azlıqlara siyasi hakimiyyət və sosial müvazinətimizi poza biləcək imtiyazlar verilməz.

Bu maddə ona görə gündəliyə salınmışdı ki, ölkədəki milli azlıqlar, xüsusilə də ermənilər geniş miqyasda siyasi hegemonluq mübarizəsinə qalxmışdı. Ölkə bütövlüyünü pozmağa, vətəni parçalamağa yönəldilmiş bu kimi neqativ hərəket-

səbatsız Sultanın fərmanı ilə uzun illər fəaliyyət göstərmiş və lağv edilmiş Milli Məclisin yenidən toplanması zəruri idi. Beləliklə, hökumətin millət və ölkənin müqəddəratı ilə bağlı verəcəyi hər cür qərar belə bir məclis tərəfindən qəbul edilməli idi. Hökumət qərarları yalnız bu şəkildə qanuni qüvvə ala bilərdi.

8. Millətimiz humanist və çağdaşlaşma meyllərinə hörmət edir, elmi, sənaye və iqtisadi vəziyyətimizə və ehtiyacımıza əhəmiyyət verir.

Əlbəttə ki, bu cümlə ilə türk millətinin yeniliklərə açıq ruhu nümayiş olunurdu. Deyilmək istəyirdi ki, türk xalqı humanist və çağdaşlaşma məqsədlərinin əhəmiyyətini bilən və anlayan bir millətdir. Belə ki, Atatürk millətin simasını dəyişdirən böyük inqilablara başladığı vaxtlarda deyirdi: "...Etdiyimiz və etməkdə olduğumuz inqilabların əsas məqsədi millətimizin hər baxımdan çağdaş bir cəmiyyət halına gətirməkdir. Başladığımız inqilabın əsas təməl daşı bundan ibarətdir..." (Bax: Atatürkün tezis və çıxışları II cild səh. 214, Ankara 1919-cu il).

Qərarda deyilən "Millətimizin elmə, sənayə və iqtisadi vəziyyətimizə və ehtiyacımıza əhəmiyyət verir" ifadəsində də köhnə və xaraba bir ölkəni çiçəklənən bir vəziyyətə gətirmək üçün gələcəkdə həyatı keçiriləcək inkişaf tədbirlərinə işarə edirdi.

Ərzurum qurultayı ölkənin büt

toplantısı ilə Sivas qurultayını bir araya gətirməklə ölkə səviyyəsində genişlik qazandırdı.

Sivas yığınağı günlərində də ölkənin üzvləşdiyi ağır müqavilə şərtləri bütün acılığı ilə davam edirdi. Mudros sazişinin türk xalqı əleyhinə haqsız və acınacaqlı bir şəraitdə həyata keçirilməsi, İzmiri işğal etmiş olan Yunanların Antantadan aldığı yardımla Anadolunun içərilərinə doğru irəliləməsi, müxtəlif şəhərlərin zəbt edilməsi kimi hadisələr Sivas toplantısı günlərində də davam edirdi. Belə bir şəraitdə Mustafa Kamal paşa Təmsilçilər Heyətinin bir neçə üzvü ilə birlikdə Sivas qurultayında iştirak etmək məqsədilə 2 sentyabr 1919-cu ildə Ərzurumdan Sivasla gəldi. Şəhər əhalisi milli mübarizə liderini böyük və coşğun sevinc hissi ilə qarşıladı.

Sivas qurultayı 4 sentyabr 1919-cu ildə o vaxtlar "Sultan məktəbi" adını daşıyan bir binanın salonunda, 38 nümayəndənin iştirakı ilə toplandı. Yığınaq 8 gün davam etdi və 11 sentyabrda Təmsilçilər Heyəti seçdikdən sonra öz işini yekunlaşdırdı. Elə birinci gün icmasında Mustafa Kamal paşa sədr seçildi.

Ərzurum toplantısından sonra bütün ölkəni təmsil edən belə bir əhəmiyyətli konqresin Sivasda toplanması şəhərin strateji vəziyyəti ilə əlaqədar idi. Anadolunun ortasında yerləşən bu gözəl diyar (müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq, Antanta dövlətlərini təmsil edən bir sıra za-

tün valilərinə teleqramlar vurularaq Mustafa Kamalın nəyin bahasına olursa-olsun həbs edilərək İstanbula göndərilməsi tələb edilirdi. Bu tədbiri həyata keçirmək üçün valilərə, sahibkarlara və başqa iş adamlarına yeni vəzifələr də verildi. Lakin heç bir idarə işçisi yüksələn milli iradə və milli ab-hava içində İstanbul hökumətinin tələblərini yerinə yetirməyə cəsarət edə bilmədi.

Sivas qurultayının başqa bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, nümayəndələrin: - vətənin azadlığı və millətin xoşbəxtliyindən başqa heç bir şəxsi məqsəd izləmədikləri, mövcud siyasi partiyadan heç birinin məqsədlərinə xidmət etməyəcəkləri haqda konqresi əmin etmələri olmuşdur. Bununla da milli mübarizənin heç bir siyasi partiya tərəfindən aparılmadığı, bütünlüklə millət və ölkəni azad etmək məqsədinə yönəlmiş bir hərəkat olduğu açıq və aydın göstərilmiş olurdu. Sivas yığınağının qərarı aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

Milli hüduklar içində olan vətən torpağı bütövdür: bir-birindən ayrılmaz.

Əvvəlcə toplanan Ərzurum konqresi, Şərqi Anadolu və Şərqi Qara dəniz vilayətlərinin heç bir səbəb və bəhanə ilə ana vətəndən ayrılmayacaqlarını ekan etmişdi. Sivas qurultayı məlik olduğu tam səlahiyyətlə bu qərara bütün ölkəni əhatə edən bir genişlik qazandırdı. Hər cür işğal və müdaxiləyə qarşı millət vəhdət halında özünü müdafiə edəcək və buna qadirdir. Belə ki, Ərzurum iclasının toplanmasına səbəb olan əsas təhlükə, Şərqi Qara dəniz regionunda yaradılması nəzərdə tutulan Pont Yunan dövləti ilə Şərqi Anadolu qəzalarını özündə birləşdirilməsini xəyaldan keçirən "Ermənistan" təhlükəsi idi. Bununla əlaqədar olaraq qərarda qeyd olunurdu ki, İstanbul hökuməti xarici hər hansı müdaxilə nəticəsində ölkənin hər hansı bir hissəsini tərk etməyə məcbur olarsa, vətənin istiqlalıyətini və bütövlüyünü təmin edəcək hər cür tədbir görülməsi üçün toplantıda qərar qəbul edilmişdir. Ərzurum görüşündə müəyyən edilən bu şərt Sivas toplantısında daha da möhkəmləndirildi. Ölkəni xilas edəcək yeganə çıxış yolu milli ordunun yaradılması idi. Bu ordu millətin iradəsi və istəkləri uğrunda vuruşacaq, istiqlalıyətini mütəqə təmin edəcəkdir. Millət artıq hegemonluğu əlinə almışdı və hakimiyyətdən başqa heç bir qüvvə tanımırdı...

(ardı var)